

Odiljon XAMIDOV,
Termiz davlat universiteti dotsenti, t.f.f.d. (PhD),
E-mail: odiljonkhamidov@tersu.uz
Tel.: +998996711028

Gulmira KATTAYEVA,
Termiz davlat universiteti katta o'qituvchisi, t.f.f.d. (PhD),
E-mail: kattayevag@tersu.uz
Tel.: +998978063730

Termiz davlat universiteti professori, t.f.d. Sh.Shaydullayev taqrizi asosida

NEW RESEARCHES ON THE OXUS CIVILIZATION PUBLISHED IN 2023: PART 2 (EXAMPLE OF ARCHAEOLOGY OF THE EURASIAN STEPPES JOURNAL)

Annotation

The Oxus civilization is one of the centers of civilization that was formed in the Bronze Age, 2500-1350 BC, in the Central Asian region. This civilization was combined Sapalli, Dashtli that were formed in the territory of Southern Uzbekistan and Northern Afghanistan, and Namazgah cultures that was prevailed in the territory of Southern Turkmenistan. In recent years, researchers have published scientific articles on the history and archeology of the Oxus civilization in the most prestigious journals of the worlds in English and Russian. The Journal Archaeology of the Eurasian Steppes (Archeologiya Evraziyskikh Stepei) is one of the most popular journals, in which 3 articles that belong to the Oxus civilization were published in 2023. It is illuminated the scientific analysis of the articles that were published in the Journal "Archaeology of the Eurasian steppe" in this article.

Key words: Oxus civilization, journal "Archaeology of the Eurasian steppe", Altyn-Depe, Namazga-Depe, Ulug-Depe, irrigation system of Central Asia.

OKS SIVILIZATSIYASI BO'YICHA 2023-YILDA NASHR ETILGAN YANGI TADQIQOTLAR: 2-QISM ("ARXELOGIYA YEVRAZIYSKIX STEPEY" JURNALI MISOLOIDA)

Annotatsiya

Oks sivilizatsiyasi Markaziy Osiyo mintaqasida bronza davrida shakllangan sivilizatsiya markazlaridan biri bo'lib, xronologik jihatdan mil. avv. 2500-1350 yillar bilan davrlashtirilgan. Ushbu sivilizatsiya markazi Janubiy O'zbekiston hududida shakllangan Sopolli, Shimoliy Afg'onistonda tarqalgan Dashtli, Janubiy Turkmaniston hududida hukm surgan Namozgoh madaniyatlarini o'z ichiga birlashtirgan. So'nggi yillarda tadqiqotchilar tomonidan Oks sivilizatsiyasining tarixi va arxeologiyasiga bag'ishlangan ilmiy maqolalar dunyoning eng nufuzli jurnallarida ingliz va rus tillarida nashrdan chiqmoqda. "Arxeologiya Yevraziyskix stepey" jurnali shunday jurnallardan biri bo'lib, jurnalda 2023-yilda bevosita Oks sivilizatsiyasi bo'yicha 3 ta maqola chop etilgan. Ushbu maqolada "Arxeologiya Yevraziyskix stepey" jurnalida chop etilgan maqolalarning ilmiy tahlili yoritilgan.

Kalit so'zlar: Oks sivilizatsiyasi, "Arxeologiya Yevraziyskix stepey" jurnali, Oltintepa, Nomozgohtepa, Ulug'tepa, Markaziy Osiyo sug'orilish tizimi.

НОВЫЕ РАБОТЫ ПО ИСТОРИИ ЦИВИЛИЗАЦИИ ОКСА ОПУБЛИКОВАННЫЕ В 2023 ГОДУ: ЧАСТЬ 2 (НА ПРИМЕРЕ ЖУРНАЛА "АРХЕОЛОГИЯ ЕВРАЗИЙСКИХ СТЕПЕЙ")

Аннотация

Цивилизация Окса – новый центр древневосточной цивилизации, объединивший культуры бронзового века (2300-1450 гг. до н. э.) Сополли, Даштли, распространенные в Южного Узбекистана и Северном Афганистане, культуры Намазгоха, сформировавшиеся на территории Южного Туркменистана. Его расцвет приходится на период XXIII-XVIII веков. В последние годы исследователи опубликовали научные статьи по истории и археологии цивилизации Окса в самых престижных мировых журналах на английском и русском языках. «Археология Евразийских степей» — один из таких журналов, в котором в 2023 году опубликовано 3 статьи непосредственно о цивилизации Окса. В данной статье представлен научный анализ новых исследований, опубликованных в журнале «Археология Евразийских степей».

Ключевые слова: Цивилизация Окса, журнал «Археология Евразийских степей», Алтын-депе, Намазга-депе, Улуг-депе, система ирригации Центральной Азии.

Kirish. Oks sivilizatsiyasi Markaziy Osiyo mintaqasida bronza davrida shakllangan sivilizatsiya markazlaridan biri bo'lib, xronologik jihatdan mil. avv. 2500-1350-yillar bilan davrlashtirilgan [1:50-51]. Ushbu sivilizatsiya markazi Janubiy O'zbekiston hududida shakllangan Sopolli, Janubiy Afg'onistonda tarqalgan Dashtli, Janubiy Turkmaniston hududida hukm surgan Namozgoh madaniyatlarini o'z ichiga birlashtirgan. Mil. avv. 3000 va 1500-yillarda O'rtaer dengizidan Hind daryosi vodiysigacha va Fors ko'rfazidan Markaziy Osiyo janubigacha bo'lgan keng hududda bronza davri sivilizatsiyasi paydo bo'lishi, hukmron elita qatlami tomonidan boshqariladigan jamiyat, shuningdek, urbanizatsiya va hunarmandchilik turlarining rivojlanishiga olib keldi va ushbu hududlar o'rtasida madaniy integratsiyani kuchaytirdi [5:551]. G.L. Possel tadqiqotida ushbu davr «O'rta Osiyo o'zaro ta'sir doirasi» («Middle Asian Interaction Sphere» yoki «MAIS»)[6:40-42] sifatida talqin qilingan bo'lib [7:477-480], ushbu atama mil. avv. III ming yillik o'rtalaridan - II ming yillik o'rtalarigacha bo'lgan davr oralig'ida mintaqada joylashgan madaniyatlar, jumladan Meluhha (Hind sivilizatsiyasi), Marhashi (Halilrud sivilizatsiyasi), Magan sivilizatsiyasi (Ummon), Dilmun sivilizatsiyasi (Fors ko'rfazining shimoliy qismi), Elam (Janubiy-G'arbiy Eron), Shumer (Mesopotamiya), Oks (O'rta Osiyo) o'rtasida savdo va madaniy aloqalar rivojlanib, o'ziga xos

madaniyatlararo integratsion muhit vujudga kelgan [5, 6]. Buning natijasida ushbu hududlar o'rtasida bir-biriga o'xshash moddiy madaniyat buyumlari tarqalgan.

So'nggi yillarda Oks sivilizatsiyasini ilmiy, tarixiy va arxeologik jihatdan o'rganish ko'plab tadqiqotchilarning tadqiqot maydoniga aylanmoqda. "Arxeologiya Evraziyskix stepey" jurnalida so'nggi yillarda nashr etilgan maqolalarda ham Oks sivilizatsiyasining tarkibiga kiruvchi madaniyatlarning antropologiyasi, moddiy madaniyat buyumlari va migratsion jarayonlar haqida juda qimmatli ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

"Arxeologiya Yevraziyskix stepey" jurnali – Yevrosiyo cho'l mintaqasi arxeologiyasi, shuningdek, tarix va tabiiy fanlarning asosiy muammolariga bag'ishlangan, Scopus bazasida indeksatsiya qilingan Q4 kvartill xalqaro ekspertiza jurnali hisoblanadi. Jurnal 2007-yildan beri A.X.Xalikov nomidagi Tatariston Respublikasi Fanlar akademiyasi Arxeologiya instituti tomonidan nashr etiladi. "Arxeologiya Yevraziyskix stepey" jurnalidagi maqolalar bir yilda olti marta rus tilida, shuningdek rus va ingliz tilidagi annotatsiyalari bilan birgalikda nashr etiladi. "Arxeologiya Yevraziyskix stepey" ilmiy jurnali Rossiya Federatsiyasi Ta'lim va fan vazirligi Oliy attestatsiya komissiyasi Prezidiumining qarori bilan fan nomzodi va fan doktori ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiyalar natijalari e'lon qilishning "Asosiy ilmiy nashrlar ro'yxati" ga kiritilgan (08.07.2019-y.) bo'lib, asosan, ikki guruh mutaxassisliklari bo'yicha ilmiy tadqiqot natijalarini chop etish uchun akkreditatsiyadan o'tgan: 07.00.02 – Ichki tarix (tarix fanlari), 07.00.03 – Umumiy tarix (tegishli davr) (tarix fanlari), 07.00.06 – Arxeologiya (tarix fanlari).

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. "Arxeologiya Yevraziyskix stepey" jurnalida 2023-yilda bevosita Oks sivilizatsiyasi bo'yicha 3 ta maqola chop etilgan, jumladan, A.M.Qurbonovning "Oltintepa – Markaziy Osiyodagi eng qadimgi diniy ibodatxona" ("Алтын-Депе – древнейшее культовое место в Средней Азии") [2], G.Sh.Shaydullayeva va A.M.Qurbonov hammuallifligida nashrdan chiqqan "Markaziy Osiyoning bronza davri ibodatxonalarida zardushtiylikning aks etishi" ("Отражение зороастризма в храмах Средней Азии эпохи бронзового века") [3], U.X.Shapulato'vning "O'rta Osiyoda bronza davri sug'orish tarixini o'rganish masalasiga doir" ("К вопросу изучения истории ирригации на территории Средней Азии в эпоху бронзы") [4] maqolalari shular jumlasidandir.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolada tadqiqot metodologiyasi sifatida zamonaviy fan rivojlanishining qonuniy tendensiyasi bo'lmish fanlararo yondashuv usulidan foydalanilgan. Maqola umumiy qabul qilingan tarixiy metodlar – tarixiylik, qiyosiy-mantiqiy tahlil, xronologik tahlil, ketma-ketlik, xolislik tamoyillari asosida yoritilgan.

Tahlil va natijalar. Birinchi maqola "Arxeologiya Evraziyskix stepey" jurnalining 2023-yildagi 1-sonida nashrdan chiqqan A.M.Qurbonovning "Oltintepa – Markaziy Osiyodagi eng qadimgi diniy ibodatxona" ("Алтын-Депе – древнейшее культовое место в Средней Азии") [2] nomli maqolasi bo'lib, unda ilk va O'rta bronza davrlariga oid (mil. avv. 3-ming yillikning oxiri - 2-ming yillik boshlari) O'rta Osiyoning janubida joylashgan (hozirgi Turkmaniston hududi) monumental me'morchilikka ega bo'lgan Oltintepa yodgorligi haqida ma'lumot qayd etilgan. Oltintepada mil. avv. III ming yillikning ikkinchi yarmida, o'rta bronza davrida protosivilizatsiyaga asos solinganligi, umumiy maydoni 25 gektar bo'lgan bu yodgorlikda monumental arxitektura ega bo'lgan ibodat markazi, tabaqalashgan jamiyatni ko'rsatuvchi uy qurilishi uslublari, yuqori rivojlangan kommunikatsiya, keng ko'chalar, aravalar harakatiga mo'ljallangan va yuqori fortifikatsiya uslubi asosida qurilgan shahar darvozasi kabi me'moriy majmualar o'rganilganligi, ushbu inshootlar - Oltintepa monumental majmuasining o'ziga xos xususiyatidan dalolat berishi tadqiqotda alohida qayd etilgan. Oltintepada ochib o'rganilgan ibodatxonaning shakllanishida Qadimgi Sharq sivilizatsiya markazlarining ta'siri, xususan, Oltintepa diniy ibodatxonasining paydo bo'lishi Qadimgi Mesopotamiya, Elam va Hind sivilizatsiyalarining madaniy ta'siri va iqtisodiy kengayishi natijasi sifatida tadqiqotchi tomonidan ilmiy tahlil qilingan. Maqolada nafaqat Oltintepa qadimiy ibodatxonasida zikkuratning joylashuvi va qurilish texnologiyasi haqida ma'lumot berilgan, balki ko'rib chiqilayotgan majmuaning funksional maqsadi ham tahlil qilingan.

Ushbu maqola muallifning dastlabki tadqiqoti bo'lib, umumiy xarakterga ega. O'ylaymizki, muallif tomonidan Oks sivilizatsiyasi ritual joylari va ibodatxonalari katalogi yaratilib, ularni Qadimgi Sharq ibodatxonalari kesimida o'rganilgan tadqiqot yaratiladi.

Ikkinchi maqola "Arxeologiya Evraziyskix stepey" jurnalining 2023-yil 4-sonida nashrdan chiqqan G.Sh.Shaydullayeva va A.M.Qurbonov hammuallifligidagi "Markaziy Osiyoning bronza davri ibodatxonalarida zardushtiylikning aks etishi" ("Отражение зороастризма в храмах Средней Азии эпохи бронзового века") [3] nomli maqola hisoblanadi. Tadqiqot Markaziy Osiyo hududida olov kultining paydo bo'lishi va moddiy madaniyatda, shuningdek, yozma manbalarda aks etishining ilmiy tahliliga bag'ishlangan bo'lib, bunda mualliflar ilmiy xulosa berishda turli avlod olimlari tomonidan ushbu mintaqa hududida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida olingan ilmiy ma'lumotlarga va "Rigveda" va "Avesta" kabi yozma manbalarga tayangan. Tadqiqotda, olov kulti juda ko'plab dunyoviy dinlar ta'limotiga asos bo'lib xizmat qilganligi, jumladan hind-eron va hind-ariy xalqlari dinlarining shakllanishida ham olov asosiy diniy atribut bo'lib xizmat qilganligi ko'plab arxeologik manbalarda hamda "Regveda" va "Avesta" da ham e'tirof etilganligi alohida qayd etilgan. Tadqiqotda shuningdek, Hindistonning eng qadimiy diniy matnlar to'plami hisoblangan Vedalarda Qadimgi hindlar mifologik dunyosi uch qismdan iboratligi: osmon, yer va antariksha (yer va osmon orasidagi makon), ularning har biri o'z ma'budlariga ega deb hisoblanganligi haqida to'xtalgan. Samo ma'budalari qatoriga quyosh ma'budasi Suriya, tong ma'budasi Ushas va falak tartiboti ma'budasi Varuna kirgan. Yer ma'budalari ichida olov ma'budasi Agna va ichkilik ma'budasi Somaga ko'proq e'tiqod etilgan. Antariksha ma'budalari qatorida momaqaldiroq ma'budasi Rudra, shamol ma'budasi Vayyu va qudratli ma'buda Lindrani ko'rsatish mumkin. "Rigveda" madhiyalarining katta qismi ayan ularga bag'ishlangan, ma'buda Agna esa alohida ehtiromga ega bo'lgan va odamlar bilan ma'budalar o'rtasida vositachi vazifasini bajargan. Quyosh ma'budasi Suriya go'yo har tongda otash rangli otlar qo'shilgan aravada namoyon bo'lgan. U atrofini yoritib hayotbaxsh issiqlik taratadi deb hisoblanganligi alohida qayd etilgan. Bundan tashqari, Xarappa madaniyatiga oid ko'plab muhrlardagi tasvirlar qadimgi Hindistonda olovga sig'inish eng rivojlangan kultlardan biri ekanligini ko'rsatishi, Lotxal, Kalibangan shahar xarobalarida qayd etilgan altarlar esa bu fikrni to'liq tasdiqlashi mualliflar tomonidan qayd etilgan.

Maqolada olov kultining zardushtiylik dinida tutgan o'rniga ham alohida to'xtalgan. Xususan, mualliflar, zardushtiylikda "olov" iborasi to'g'ridan-to'g'ri ibodatxona bilan chambarchas bog'lanishi, negaki, zardushtiylik

ibodatxonalarini otashkada deb ataladi va “olov uyi” degan ma’noni anglatishi qayd etilgan, olov eng ilohiy kult bo’lib, unga e’tiborsiz bo’lish yoki ifloslantirish gunoh hisoblanganligi, hattoki, dindorlarning nafasi uni iflos qilmasligi uchun niqob taqishi lozim bo’lganligiga alohida to’xtalgan. Zardushtiylikning eng asosiy diniy e’tiqodlaridan biri olovga sig’inish bo’lgan. Olov (Atar) esa Axura – Mazdaning ramzi hisoblangan. Zardushtiylikning eng asosiy arkonlaridan biri bo’lgan olov O’rta Osiyoda eneolit davridan boshlab kult sifatida keng tarqalganligini, altarlarning (otashgoh) paydo bo’lganligini Sarazm va Oltindepe yodgorliklaridan topilgan arxeologik manbalar asosida tahlil qilingan.

Baqriya va Marg’iyonaning bronza davriga oid yodgorliklarida o’rganilgan monumental inshootlarni ilk zardushtiylik ibodatxonalarini, tarixiy til bilan aytganda “otashkada”lar deb atalishi, mazkur otashkadalarda o’tkazilgan tadqiqotlar Baqriya va Marg’iyonada xaomani kuylash, olovni e’zozlash kabi an’analar nihoyatda kuchli bo’lganligidan dalolat berishi mualliflar tomonidan alohida qayd etilgan. Ushbu maqola shu yo’nalishda yozilgan tadqiqotlardan yozma va arxeologik manbalarning qiyosiy tahliliga bag’ishlanganligi bilan alohida ajralib turadi.

Uchinchi maqola “Arxeologiya Yevraziyskix stepey” jurnalining 2023- yildagi 6-sonida nashrdan chiqqan U.X.Shapulov muallifligidagi “O’rta Osiyoda bronza davri sug’orish tarixini o’rganish masalasiga doir” (“К вопросу изучения истории ирригации на территории Средней Азии в эпоху бронзы”)[4] nomli maqola hisoblanadi.

Ushbu maqolada Markaziy Osiyo bronza davri aholisi iqtisodiyotining asosi hisoblangan irrigatsiya dehqonchiligining mil. avv. III-II ming yillikda bronza davri madaniyatlarida sun’iy sug’orilish tizimining tutgan o’rni masalalari yoritilgan. Ushbu irrigatsiya tizimi mintaqada, asosan, daryolar bo’yida: Amudaryo (yuqori, quyi, o’rta), Murg’ob va Surxon vohalarida joylashgan ilk davlat tuzilmalarining shakllanishiga xizmat qilganligi, bunday holatni esa birinchi jahon sivilizatsiyalari – Misr (Nil daryosi) va Mesopotamiya (Dajla daryosi va Frot daryosi) misolida ham ko’rish mumkinligi, ushbu hududlarning sug’orish tarixini o’rganish jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy o’zgarishlarga va natijada davlatchilikning shakllanishiga olib kelgan omillarni aniqlashga yordam berishi qayd etib o’tilgan. Shuningdek, maqolada Markaziy Osiyoda sug’orish tizimining paydo bo’lishi va rivojlanishi V.V.Bartold, D.D.Bukinich, V.M.Masson, G.N.Lisitsina, N.G.Minashin, K.A.Akishev, S.P.Tolstov, Ya.G.G’ulomov, B.V.Andrianov, E.V.Rtveladze, A.A.Asqarov, Sh.B.Shaydullayev va O.A.Hamidov tadqiqotlari asosida tahlil qilingan. Shuningdek, tadqiqotda bronza davriga oid katta va kichik daryo va soylar tarixi ham yoritilgan.

Muallif bronza davridagi Markaziy Osiyo irrigatsiya tizimini o’rganish tarixini uchta bosqichga bo’lgan:

1-bosqich – XIX asr oxiri va XX asr boshlarini o’z ichiga olib, ushbu bosqich arxeologik yodgorliklarni qayd etish asosida qadimiy sug’orish kanallari haqida ma’lumot yig’ish davri hisoblanadi;

2-bosqich – 1920-1991-yillarni o’z ichiga olib, bronza davriga oid sug’orish tizimi rayonlarida amalga oshirilgan keng ko’lamli arxeologik tadqiqotlar davri;

3-bosqich – 1992 - yildan hozirgi kungacha bo’lgan davrni o’z ichiga olib, mazkur bosqichda Markaziy Osiyoning bronza davri yodgorliklarida xalqaro arxeologik ekspeditsiyalar natijalari asosida qo’lga kiritilgan ilmiy ma’lumotlar asosida yozilgan tadqiqotlar kiritilgan.

Ushbu tadqiqot ishi, asosan, tarixshunoslik xarakteriga ega bo’lib, kelgusida muallifdan Markaziy Osiyoning bronza davri irrigatsion tizimi haqida aniq tahliliy ma’lumotlarga asoslangan tadqiqotni kutib qolamiz.

Xulosa va takliflar. “Arxeologiya Yevraziyskix stepey” jurnalida 2023-yilda bevosita Oks sivilizatsiyasi tarixi va arxeologiyasiga bag’ishlangan 3 ta maqola chop etilgan(1-, 4- va 6-sonlarida). Birinchi maqola A.M.Qurbonovga tegishli bo’lib, ushbu maqolada O’rta Osiyoning janubida joylashgan (hozirgi Turkmaniston hududi) monumental me’morchilikka ega bo’lgan Oltintepa yodgorligi haqida ma’lumot qayd etilgan. Ikkinchi maqola G.Sh.Shaydullayeva hammuallifligi ostida nashrdan chiqqan bo’lib, maqolada Markaziy Osiyo hududida olov kultining paydo bo’lishi va moddiy madaniyatda, shuningdek, yozma manbalarda aks etishi ochib berilgan. Uchinchi maqola U.X.Shapulovga tegishli bo’lib, maqolada Markaziy Osiyo bronza davri irrigatsiya dehqonchiligining mil.avv. III-II ming yillikda Bronza davri madaniyatlarining sun’iy sug’orilish tizimida tutgan o’rni masalalari yoritilgan. Umuman olganda, ushbu maqolalar Oks sivilizatsiyasi tarixining ma’lum jabhalari yoritilishi bilan 2023-yildagi tadqiqotlar orasida o’z o’rniga ega.

ADABIYOTLAR

1. Боқиев А.А. Окс цивилизациясининг ижтимоий характери. Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация матни. – Термиз, 2021.
2. Курбонов А.М. Алтын-Депе – древнейшее культовое место в Средней Азии // Археология Евразийских степей, №1 2023. С. 107-110.
3. Шайдуллаева Г.Ш., Курбонов А.М. Отражение зороастризма в храмах Средней Азии эпохи бронзового века // Археология Евразийских степей, №4 2023. С. 294-301.
4. Шапулатов У.Х. К вопросу изучения истории ирригации на территории Средней Азии в эпоху бронзы // Археология Евразийских степей, №6 2023. С. 271-281.
5. Mutin B., Lamberg- Karlovsky C.C. The relationship between the Oxus Civilization and the Indo-Iranian borderlands // Lyonnet B., Dubova N.A. (Eds.). The World of the Oxus Civilization (1st ed.). – Routledge-London, 2020. P. 551-589.
6. Possehl G.L. The Middle Asian Interaction Sphere. Trade and Contact in the 3rd Millennium BC. Expedition 49(1), 2007. – P. 40-42.
7. Miroshnikov L.I. Appendix: A note on the meaning of the term Central Asia as used in this book // Dani A.H., Masson V.M. (Eds.) History of Civilization of Central Asia. The dawn of civilization: earliest times to 700 B.C. – Paris, 1992. – P. 477-480.